

KS. WOJCIECH GUZEWICZ*

**WKŁAD DUCHOWIEŃSTWA DIECEZJI ELCKIEJ
W ROZWÓJ INTELEKTUALNY POLSKI I REGIONU
(CZ. 1: DOROBK PIŚMIENNICY)**

Działalność duchowieństwa w Polsce (w tym także diecezji elckiej) obejmuje nie tylko sprawowanie podstawowych funkcji duszpasterskich, takich jak organizowanie kultu Bożego, szerzenie i pogłębianie wiary i moralności czy praca w organizacjach i stowarzyszeniach kościelnych, ale także zakrojoną na szeroką skalę działalność pozaduszpasterską, w tym twórczość naukową i literacką.

Niniejsze opracowanie przedstawia dorobek piśmiennicy duchowieństwa diecezji elckiej w zakresie prowadzonych przez nich kierunków badawczych. Termin *ad quo* i termin *ad quem* obejmują lata 1992-2017, tj. pierwsze 25-lecie istnienia diecezji elckiej. Autor ma świadomość, iż zaprezentowana poniżej praca nie wyczerpuje w pełni podjętego tematu. Niemniej jednak przedstawione kwestie dają wyraźny obraz wkładu duchowieństwa diecezji elckiej w rozwój intelektualny Polski i regionu. Prezentowany poniżej dorobek piśmiennicy księży dotyczy tylko tych, którzy ukończyli studia wyższe i osiągnęli co najmniej stopień doktora. Warto też dodać, iż ukończenie studiów wyższych na uczelniach krajowych i zagranicznych dało im solidny fundament (narzędzie, warsztat) pod działalność naukową, literacką, publicystyczną i wydawniczą.

Nurt historyczny

Szczególne zainteresowanie duchowieństwa elckiego można zaobserwować w obszarze badania dziejów Kościoła, w tym diecezji elckiej i diecezji łomżyńskiej. Tą problematyką zajmowało się czterech kapłanów, tj. ks. Wojciech Guzewicz, ks. Andrzej Pieńkowski, ks. Tadeusz Białous oraz ks. Edward Anuszkiewicz, którzy ukończyli studia specjalistyczne i otrzymali stopień dok-

* ks. Wojciech Guzewicz – prof. zw. dr hab.; dziekan Wydziału Studiów Technicznych i Społecznych w Elku UWM w Olsztynie; e-mail: wojciech.guzewicz@uwm.edu.pl

tora historii¹. Udało im się łącznie opublikować kilkadziesiąt pozycji książkowych, kilkaset artykułów naukowych i tyleż samo artykułów popularnonaukowych. Jest to zatem dorobek znaczny i w porównaniu z innymi dyscyplinami naukowymi uprawianymi w diecezji ełckiej kilkakrotnie większy.

W historiografii diecezji ełckiej specjalne miejsce zajmuje ks. prof. dr hab. Wojciech Guzewicz. Interesuje się on głównie problematyką XIX i XX wieku. Spośród uprawianych przez niego kierunków badawczych należy wymienić: politykę społeczną w ujęciu historycznym; historię Kościoła powszechnego, jak i partykularnego – ten drugi aspekt odnosi się zwłaszcza do Kościoła sejneńskiego czyli augustowskiego, Kościoła łomżyńskiego oraz Kościoła ełckiego; badania związane z regionem Mazur, Kurpiowszczyzny, Suwalszczyzny, Augustowszczyzny oraz Sejneńszczyzny; biografistykę oraz bibliografię². Warto w tym miejscu przytoczyć kilkanaście sztandarowych jego pozycji książkowych odnoszących się do historii: „*Powiedz ludziom, niech więcej nie płaczą...*”. *Słownik biograficzny zmarłych księży diecezji ełckiej (1992-2017)* (Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2017, ss. 93), *Historia parafii i kościoła w Skarżynie* (Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2014, ss. 228), „*Przeszłość jest to dziś, tylko cokolwiek dalej*”. *20. rocznica powstania diecezji ełckiej* (Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, red. W. Guzewicz, Ełk 2012, ss. 372 – redakcja), *Diecezja ełcka w zarysie (1992-2012)* (Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2008, ss. 120), *Sanktuaria diecezji ełckiej* (Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2011, ss. 128), *Ja pójde za nią*”. *Błogosławiona Marianna Biernacka (1888-1943)* (Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2010, ss. 94), *Śladami św. Brunona z Kwerfurtu* (Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2008, ss. 110), *Wojenne losy duchowieństwa na Suwalszczyźnie w okresie okupacji hitlerowskiej (1939-1944)* (Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2008, ss. 70), *Parafia Rożyńsk Wielki 1958/1982-2008* (Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2008, ss. 224), *Kościół i parafie ziemi ełckiej* (Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2008, ss. 192), *Parafia Mikaszówka 1907-2007* („Episteme” 61(2007), ss. 224), *Ruch katolicko-społeczny na terenie diecezji łomżyńskiej w okresie XX-lecia międzywojennego* (Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2006, ss. 400 – rozprawa habilitacyjna), *Duchowieństwo diecezji łomżyńskiej w II Rzeczypospolitej* (Wydawnictwo KUL, Lublin 2003, ss. 320 –

¹ W badanym przez nas okresie historią Kościoła zajmowali się także inni kapłani, w tym ks. Zdzisław Mazur i ks. Ryszard Sawicki. Nie mieli oni jednak ukończonych studiów z historii.

² Warto w tym miejscu odnieść się do artykułu ks. M. Jodkowskiego z Olsztyna pt. *Dorobek historiograficzny polskich historyków Kościoła ostatniego pięćdziesięciolecia na Warmii, Mazurach i Powiślu* opublikowanego w serii „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura” pod red. ks. J. Walkusza (2015, t. 15, s. 127-182). Omawiając w nim dorobek ks. Guzewicza w zakresie historii wymienia on zaledwie kilka publikacji. Tymczasem całość piśmiennictwa historycznego ks. Guzewicza obejmuje kilkaset prac (na rok 2015 było to prawie 600 pozycji). Zob. W. Guzewicz, *Wykaz publikacji ks. prof. dra hab. Wojciecha Guzewicza za lata 1993-2012*, „Studia Ełckie” 15(2013), nr 3, s. 419-444.

rozprawa doktorska). Jest on także autorem ponad 100 artykułów naukowych z tej dziedziny.

Obok historii ks. Wojciech Guzewicz uprawia także inne dyscypliny naukowe, w tym nauki o mediach oraz nauki o administracji, zaliczane do obszaru nauk społecznych. Istotną pozycją w kategorii nauki o mediach jest wspomniana nieco wyżej książka „profesorska” o prasie diecezjalnej Polski północno-wschodniej. Inną ważną pozycją w tej dyscyplinie jest książka pt. *Leksykon prasy katolickiej diecezji elckiej*, wydana w 2015 r., przedstawiająca charakterystykę przeszło 70 pism ogólnodiecezjalnych i tytułów wydawanych przez parafie oraz organizacje i grupy kościelne. Jeśli chodzi o prace związane z administracją (ściślej mówiąc o administrację kościelną), to dominują tu artykuły naukowe. Jako przykład można podać dwa ostatnie artykuły z tej dziedziny opublikowane w „Studiach Elckich” w 2017 r.: *Zmiany administracyjne w diecezji elckiej w latach 1992-2017 w odniesieniu do stanowisk proboszczów* (nr 2, s. 209-228) oraz *Zmiany administracyjne w diecezji elckiej w latach 1992-2017. Stanowiska wikariuszy* (nr 2, s. 229-245)³.

Istotne miejsce w dorobku naukowym ks. Wojciecha Guzewicza zajmuje książka pt. *W tle Cudownego Medalika*. Została ona napisana wspólnie z s. Barbarą Lisowską (szarytką). Do 2017 r. doczekała się ona 7 wydań (pierwsze wydanie ukazało się w 2010 r.) oraz przeszło 40 tys. egzemplarzy. Jeden z recenzentów książki – dr Ryszard Skawiński – tak pisał: „Naturalnym czytelnikiem książki s. Barbary Lisowskiej i ks. Wojciecha Guzewicza będzie każda osoba oddająca cześć Matce Bożej, otaczająca Ją kultem i miłością. Trudno wręcz sobie wyobrazić brak tej pozycji w biblioteczce wyznawcy Maryi – powinna tam stać na poczesnym miejscu. Wydaje się, że książkę można by zarekomendować bibliotekom szkolnym jako cenny materiał pomocniczy na lekcjach religii, a także ludziom zainteresowanym historią tak Kościoła katolickiego, jak Europy ostatnich 200 lat, w której tak znaczącą rolę odegrali Matka Boża, Francja, Polska, a także św. Maksymilian Maria Kolbe i jego mordercy. Również osoby niewierzące o szerszych zainteresowaniach i pewnej wrażliwości etycznej odnajdą w omawianej publikacji ciekawy przyczynek do studiów nad duchowością współczesnego katolicyzmu i jej Maryjnymi źródłami”⁴.

Ks. Wojciech Guzewicz uprawia ponadto eseistykę oraz twórczość poetycką: wydał m.in. trzy tomy wierszy oraz napisał słowa kolęd i pastorałek, do których muzykę skomponowała prof. Marietta Kruzel-Sosnowska (płyta ukazała się w grudniu 2011 r.). Jest także autorem wielu tłumaczeń i tekstów w języku niemieckim (opublikował m.in. trzy tomy kazań na niedziele i święta – 1. *Unser Glaube hat ein Gesicht – Jesus Christus. Homilien vom Jahreskreis B*,

³ <http://www.studielckie.pl/19-2017-nr-2> (dostęp: 11.07.2017).

⁴ Zob. R. Skawiński, Recenzja książki *W tle Cudownego Medalika*, „Studia Elckie” 13(2011), s. 662-665.

2. *Mein Herr und mein Gott. Homilien vom Jahreskreis C*, 3. *Gott, du bist so nahe! Homilien vom Jahreskreis A*)⁵.

Pozostali księża zajmujący się dziejami Kościoła interesowali się przede wszystkim tematyką związaną z lokalną historią ziem północno-wschodniej Polski. Wśród opublikowanych przez nich prac przeważały monografie osób duchownych (księży i biskupów) oraz historie parafii. Na uwagę zasługuje tu piśmiennictwo ks. dra Andrzeja Pieńkowskiego, obecnego proboszcza parafii w Rydzewie k. Grajewa. Jest on autorem m.in. obszernej monografii poświęconej biskupowi Edwardowi Samselowi⁶. Praca ta stanowi kompendium wiedzy nie tylko nt. biskupa Samsela, ale także struktur diecezji łomżyńskiej, diecezji elckiej oraz duszpasterstwa prowadzonego w obu tych diecezjach i jest wersją drukowaną doktoratu, który ks. Pieńkowski obronił na UWM w 2014 r. Z kolei ks. dr Tadeusz Białous w swoim dorobku ma m.in. książkę o biskupie Stanisławie Łukomskim⁷ (jest to jego praca doktorska)⁸, współautorstwo książki o ks. Józefie Radwańskim (*Ks. Józef Radwański. Trudności człowieka hartują*, Rajgród 2003) oraz monografię parafii w Rygałówce (*Rygałówka. Przeszłość parafii i okolic*, Rajgród 2014). Ostatni z czterech kapłanów posiadających doktorat z historii – ks. Edward Anuszkiewicz – zajmuje się głównie historią lokalną. Jest on autorem wielu przyczynków i przedruków źródeł (opracowań liczących od kilkunastu do kilkudziesięciu stron) dotyczących m.in. Sztabina (np. *Brzostowski, Karol (1796-1854). Testament: wypis urzędowy*, Sztabin 1991, ss. 14), Jamin (np. *Parafia Jaminy w latach 1925-1992*, Łomża 1992, ss. 54), Lipska n. Biebrzą (*Żydzi nad Biebrzą od czasów najdawniejszych do 1941 r.*, Elk 1997, ss. 39) itp. Jest też redaktorem wspomnień napisanych przez ks. Kazimierza Hamerszmita⁹. Wszyscy trzej historycy łącznie opublikowali kilkadziesiąt prac, w tym monografie, artykuły naukowe i artykuły popularno-naukowe. Może nie jest to liczba wielka, ale te prace zasługują na wyróżnienie i zaprezentowanie choćby ze względu na swoją jakość oraz tematykę.

Tematyka prawa kanonicznego

W omawianym przez nas okresie wykształcenie kanoniczne, potwierdzone odpowiednimi stopniami naukowymi, uzyskało siedmiu kapłanów, tj. ks. Edmund Przekop, ks. Roman Szewczyk, ks. Henryk Śmiarowski, ks. Maciej Gi-

⁵ *Nowi profesorowie*, <http://www.uwm.edu.pl/egu/news/7/czytaj/1174/nowi-profesorowie.html> (dostęp: 24.07.2017).

⁶ Zob. A. Pieńkowski, *Życie i działalność bpa Edwarda Eugeniusza Samsela (1940-2003)*, Elk 2014, ss. 728.

⁷ Zob. T. Białous, *Bp Stanisław Łukomski (1874-1948). Pasterz niezłomny*, Rajgród 2010, ss. 358.

⁸ Szerzej nt. W. Guzewicz, *O dysertacji doktorskiej ks. Tadeusza Białousa*, „Studia Elckie” 11(2009), s. 454-458.

⁹ Są to pozycje: *Na kapłańskiej drodze: Ks. pralat Kazimierz Hamerszmit 1916-1996*, Elk 2000, ss. 76; *Na kapłańskiej drodze II: Ks. Kazimierz Hamerszmit numer obozowy w Dachau 22575. Wspomnienia*, Elk 2002, ss. 73.

lewski, ks. Marcin Maczan, ks. Mirosław Wachowski oraz ks. Romuald Zdanis. Tylko jednemu z nich – ks. Edmundowi Przekopowi – udało się uzyskać stopień doktora habilitowanego nauk prawnych¹⁰. On też zgromadził na swoim koncie najwięcej publikacji z tej dziedziny, tj. ok. 150, w tym 6 książek¹¹. Każda z jego publikacji nacechowana jest podziwu godnym obiektywizmem badawczym i ujmującą erudycją. Twórczość ks. Przekopa skupiała się wokół następujących zagadnień: historia kościelnych instytucji Wschodu, problemy współczesnej kanonistyki wschodniej, dzieje Kościołów wschodnich na terenie Polski, sakramentologii Kościołów wschodnich, zagadnienia ekumenizmu, a także kwestie kanoniczno-duszpasterskie¹². Poza ks. Edmundem Przekopem pozostali kanoniści opublikowali łącznie kilkanaście pozycji naukowych. Warte odnotowania jest tu książka ks. Henryka Śmiarowskiego, podpisanego jako Ojciec Pustelnik, pt. *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim* (Wydawnictwo Diecezjalne Sandomierz, Prawdźska 2005, ss. 88) oraz książka ks. Romana Szewczyka pt. *Symbole religijne w przestrzeni publicznej. Studium problemu obecności symboli religijnych w przestrzeni publicznej w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* (Olsztyn 2016, ss. 257). Pierwsza dotyczy instytucji pustelnika w Kościele rzymskokatolickim. Autor nie zatrzymał się wszelako na suchych sformułowaniach paragrafów Kodeksu Prawa Kanonicznego, ale umiejętnie sięgnął do jeszcze innych dokumentów Stolicy Apostolskiej, m.in. adhortacji Jana Pawła II *Vita consecrata* i *Ecclesia in Europa*, tegoż papieża encyklik: *Redemptoris missio* i *Ecclesia de Eucharistia*, postanowień Synodów Biskupów itp. Dokumenty te skonfrontował z praktyką życia pustelniczego. Dał przez to dobrą monografię życia pustelniczego w Kościele katolickim¹³. Natomiast książka ks. Romana Szewczyka ma rangę rozprawy habilitacyjnej. Jest to opracowanie o charakterze analitycznym i informacyjnym z pogranicza prawa, teologii oraz religioznawstwa. Autor odpowiada w niej na pytania: co to jest symbol, w tym symbol religijny, na czym polega relacja pomiędzy religią a przestrzenią publiczną, co to jest wolność myśli, sumienia i wyznania (na podstawie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka), jakie są relacje prawne odnoszące się do obecności symboli religijnych wybranych państwach europejskich oraz jak współcześnie interpretuje się pojęcie

¹⁰ Warto dodać, iż w 2017 r. również ks. Roman Szewczyk przeszedł pozytywnie kolokwium habilitacyjne (dokonało się to już po 25 III 2017 r.). Uzyskał ten stopień jednakże nie z obszaru nauk prawnych (społecznych), ale z teologii.

¹¹ Do najbardziej znanych pozycji książkowych ks. Przekopa należą: *Rzym a katolickie patriarchaty Wschodu w pierwszym tysiącleciu Kościoła*, Lublin 1973; *Pozycja prawna patriarchy wschodniego Kościoła Katolickiego*, Lublin 1976; *Sakramenty święte w prawie katolickich kościołów wschodnich*, Lublin 1979; *Wschodnie patriarchaty starożytne*, Warszawa 1984; *Rzym – Konstantynopol: na drogach podziału i pojednania*, Olsztyn 1987.

¹² Szerzej nt. ks. Przekopa w książce: *Profesor i przyjaciel. Ks. Edmund Przekop (1937-1999)*, red. W. Guzewicz, „Episteme” 47(2005), ss. 175.

¹³ Zob. W. Guzewicz, Recenzja książki *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, „Studia Elckie” 10(2008), s. 500-503.

i obecność symbolu religijnego w przestrzeni publicznej w Europie i orzeczeniach ETPCz¹⁴.

Problematyka filozoficzna

Jeśli chodzi o filozofię, na uwagę zasługują dwaj księża: ks. Paweł Tarasiewicz oraz ks. Antoni Skowroński. Pierwszy z nich jest aktualnie wykładowcą filozofii w WSD w Elku (od 2002) i pracuje jako redaktor językowy w redakcji *Powszechnej encyklopedii filozofii* w Lublinie (od 2015). Realizuje projekty naukowe w ramach Adler-Aquinas Institute w USA i International Étienne Gilson Society (m.in. prowadzi zajęcia online z filozofii w Holy Apostles College and Seminary w USA, redaguje międzynarodowe czasopismo filozoficzne „Studia Gilsoniana”, a także współorganizuje coroczne „Aquinas Leadership International Congresses” w USA). Swoje zainteresowania naukowe skupia wokół takich zagadnień jak: filozofia kultury, filozofia Boga i religii, metafizyka, personalizizm św. Jana Pawła II. Jest autorem kilkuset publikacji, w tym artykułów, haseł encyklopedycznych, tłumaczeń, redakcji, recenzji itd. Do tej pory udało mu się opublikować jedną monografię pt. *Spór o naród* (Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2003, ss. 266). Książka ta podejmuje próbę nowej typologii stanowisk wobec narodu, a także zawiera sugestie dotyczące ich oceny w perspektywie neutralnego kryterium badawczego, którym jest realistyczna koncepcja osoby ludzkiej. Jest wyrazem także personalizmu konsekwentnego, który nie zatrzymuje się na interpretacji człowieka, lecz posiada uzasadnioną odwagę wyjaśniania wszelkich spraw związanych z ludzkim życiem. Dlatego też praca ks. Tarasiewicza jest lekturą godną polecenia nie tylko badaczom lub amatorom życia narodowego, lecz również tym wszystkim, którzy są żywo zainteresowani tworzeniem i umacnianiem cywilizacji miłości we współczesnym świecie¹⁵. Z kolei ks. dr Antoni Skowroński zajmuje się kwestią zrównoważonego rozwoju jako zasadą polskiej i europejskiej polityki ekologicznej, kształtującej nowy typ rozwoju społeczno-gospodarczego z uwzględnieniem ograniczoności, walorów i możliwości środowiska przyrodniczego. Uprawia również filozofię człowieka, logikę, metodologię i ekofilozofię. Swoje prace (głównie artykuły) wydawał m.in. w serii wydawniczej „Episteme” oraz czasopismach naukowych (np. „Studia Ecologiae et Bioethicae”, „Sozologia”, „Studia Elckie”)¹⁶. Obok prac z dziedziny filozofii jest autorem schema-

¹⁴ Zob. R. Szewczyk, *Symbolie religijne w przestrzeni publicznej. Studium problemu obecności symboli religijnych w przestrzeni publicznej w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Olsztyn 2016, ss. 257.

¹⁵ Zob. W. Guzewicz, Recenzja książki *Spór o naród*, „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura”, 8(2009), s. 316-320.

¹⁶ Jako pewną egzemplifikację twórczości ks. Skowrońskiego w obszarze filozofii można podać następujące prace: *Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w filozofii i teologii*, Warszawa 2001, ss. 590 (red. wraz z J. Dołęgą i J. Czartoszewskim); *Różnorodności ekofilozofii*, „Episteme” 57(2006), ss. 413 (red.); *Uwarunkowania, założenia i realizacja zrównoważonego rozwoju*, „Sozologia” 1(2003), s. 73-81; *Idea zrównoważonego rozwoju w polskiej*

tyzmów diecezji elckiej oraz wielu życiorysów zmarłych kapłanów, jako że przez lata piastował stanowisko kanclerza kurii i zajmował się tymi kwestiami niejako z urzędu. Obecnie pełni funkcję rektora Wyższego Seminarium Duchownego w Elku¹⁷.

Zagadnienia teologiczne

Kapłani posiadający doktorat z teologii specjalizowali się w następujących dyscyplinach: teologia biblijna (ks. Marek Bednarski, ks. Jacek Grasz, ks. Andrzej Jaśko, ks. Zdzisław Mazur, bp Edward Samsel, ks. Jerzy Szorc, bp Wojciech Ziemia), teologia pastoralna (ks. Wojciech Kalinowski, ks. Dariusz Kruczyński, ks. Jacek Nogowski, ks. Ryszard Sawicki), liturgika (ks. Marek Janowski, ks. Maciej Maciukiewicz, ks. Jan Skorupski), teologia moralna (ks. Stanisław Józwiak, ks. Jacek Uchan, ks. Włodzimierz Wielgat, ks. Tomasz Orłowski), teologia dogmatyczna (ks. Waldemar Brodziak, ks. Karol Bujnowski, ks. Wojciech Serowik, ks. Karol Sokołowski), katechetyka (ks. Tomasz Kopiczko, ks. Wojciech Kotarski), katolicka nauka społeczna (ks. Marian Szczęsny), ekumenizm (ks. Jerzy Fidura), teologia duchowości (ks. Dariusz Brozio) oraz teologia misyjna (ks. Andrzej Żołnierowicz). Prawie wszyscy wymienieni tu doktorzy mogą się wykazać kilkoma lub kilkunastoma, a niektórzy nawet kilkudziesięcioma pozycjami naukowymi.

W obszarze teologii na szczególną uwagę zasługuje twórczość ks. dra Mariana Szczęsnego. Jego zainteresowania oscylowały wokół zagadnień społeczno-politycznych, najnowszej historii Polski i bloku wschodniego, a także zagadnień związanych z katolicką nauką społeczną. Do najważniejszych jego publikacji należy zaliczyć: *Na wirażu przemian* (Warszawa 1996); *Katolicka nauka społeczna* (Suwałki 1999); *Etyka społeczna w polskiej literaturze filozoficznej okresu międzywojennego* (Elk 1998) – jest to jego praca doktorska; *Personalistyczna filozofia społeczna Antoniego Szymańskiego* (Olsztyn 2005). Ta ostatnia pozycja miała stać się podstawą kolokwium habilitacyjnego, które rozpoczął w jednym z uniwersytetów na Słowacji. Niestety, jego starania przerwała nagła śmierć¹⁸.

Godne zauważenia jest także piśmiennictwo ks. dra Andrzeja Jaśki, absolwenta Papieskiego Uniwersytetu św. Tomasza w Rzymie (od 2017 r. proboszcza parafii pw. NMP Matki Kościoła w Gołdapi). Jest on autorem kilkunastu artykułów naukowych z zakresu teologii biblijnej, publikowanych m.in. w ta-

polityce ekologicznej, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 1(2003), s. 653-681; *Wartości ekologiczne dla zrównoważonego rozwoju*, w: *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, red. A. Pawłowski, Lublin 2003, s. 27-40; *Filozoficzne i światopoglądowe implikacje kryzysu ekologicznego*, „Studia Elckie” 9(2007), s. 53-66 i inne, w sumie około 40 artykułów naukowych.

¹⁷ <http://wsd.elk.pl/moderatorzy/> (dostęp: 11 VII 2017 r.).

¹⁸ Więcej na temat życia i twórczości ks. Mariana Szczęsnego w książce pt. *Ks. Marian Szczęsny (1942-2006)*, red. W. Guzewicz, „Episteme” 72(2007), ss. 250.

kich pismach jak: „Episteme”, „Elckie Studia Teologiczne”, „Studia Elckie”, a także monografii w języku włoskim nt. wkładu do studium o uczniach Pańskich w kontekście pokrewieństwa z Jezusem w Ewangelii św. Marka (*Gesù e la sua famiglia. Contributo allo studio del discepolato nel contesto della parentela con Gesù nel vangelo di Marco*, Romae 2002)¹⁹.

Znaczną liczbą publikacji wykazać się może ks. dr Zdzisław Mazur, obecnie proboszcz parafii pw. św. Brunona w Giżycku. Z wykształcenia jest on teologiem biblijnym. Niemniej jednak najwięcej dzieł napisał, popularyzując historię Kościoła. Spośród jego prac teologicznych warto wymienić książkę pt. *Introdukcja biblijna* (Giżycko-Elk 2000), która stała się podręcznikiem do tego przedmiotu nie tylko w seminarium duchownym w Elku, ale także w kolegium katechetycznym w Elku, gdzie ks. Zdzisław Mazur przez wiele lat wykładał. Natomiast jeśli chodzi o jego prace historyczne, na uwagę zasługują książki: *Ks. Walerian Serwatowski (1810-1891) – najwybitniejszy biblista polski XIX wieku – w setną rocznicę śmierci* (Pozezdrze 1992), *Z dziejów katedry w Prabutach* (Pozezdrze-Giżycko 1993) oraz *Kronika Sanktuarium św. Brunona w Giżycku* (Giżycko 1995). Warto dodać, iż ks. Zdzisław Mazur najwięcej swoich tekstów wydawał w czasopiśmie diecezjalnym „Martyria”²⁰.

Teologią pastoralną zajmuje się w diecezji elckiej m.in. ks. dr Ryszard Sawicki. Jest on doktorem młodsze pokolenia. Mimo to może się wykazać już kilkunastoma artykułami naukowymi oraz trzema pozycjami książkowymi. Te ostatnie dotyczą wolontariatu chrześcijańskiego – *Chrześcijański wolontariat na przykładzie Szkolnych Kół Caritas w Diecezji Elckiej. Studium socjologiczno-pastoralne* („Biblioteka Teologii Pastoralnej”, t. X, Warszawa 2014), osoby i dzieła Wiktora Winikajtisa z Wigier – *Ostatni wigierski kamedula. Wokół osoby i twórczości Wiktora Winikajtisa. Szkic historyczno-etnograficzno-pastoralny* (Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Elk-Wigry 2015) oraz św. Stanisława Papczyńskiego i jego związku z diecezją elcką – *Ocalony-ocala. Kult św. Stanisława Papczyńskiego w Elku* („Zeszyty Pastoralne”, vol. 4, Warszawa 2017)²¹. Obok ks. Sawickiego teologią pastoralną zajmowali się jeszcze ks. Wojciech Kalinowski, ks. Dariusz Kruczyński, oraz ks. Jacek Nogowski. Łącznie mają oni na swoim koncie kilkanaście-kilkadziesiąt publikacji naukowych.

Kolejną dyscypliną uprawianą w diecezji elckiej jest patrologia. Głównymi przedstawicielami tej specjalizacji są ks. dr hab. Stanisław Strękowski oraz w nieco mniejszym stopniu ks. dr Dariusz Zalewski. Ks. Stanisław Strękowski jest autorem kilku monografii i opracowań redakcyjnych oraz kilkadziesiąt artykułów naukowych. Jedną z ostatnich jego pozycji monograficznych jest książka pt. *Argumentacja apologetyczna koncepcji małżeństwa i rodziny chrze-*

¹⁹ Zob. *Wyższe Seminarium Duchowne w Elku. Historia, wykładowcy i ich publikacje w latach 1992-2005*, zebrał i opr. W. Kalinowski, Elk 2006, s. 122-123.

²⁰ Tamże, s. 166-173.

²¹ <http://stp.uksw.edu.pl/node/201> (dostęp: 12.08.2017).

ścijańskiej w pierwszych trzech wiekach (Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2016, ss. 444). Omawiana publikacja została w całości poświęcona przybliżeniu małżeństwa i rodziny chrześcijańskiej na obszarze Imperium Rzymskiego w pierwszych trzech wiekach Kościoła. Za szczególny wkład uważa się udowodnienie tezy, iż chrześcijanie nadali instytucji małżeństwa i rodziny w cesarstwie rzymskim nowy wymiar. Nie zmieniając zasadniczo struktury rodziny, radykalnie zmieniano relacje wewnątrzrodzinne²². Wśród innych publikacji ks. Strękowskiego na uwagę zasługuje jego praca habilitacyjna pt. *Sofiologia św. Grzegorza z Nyssy. Elementy teologii trynitarnej i antropologii* w „Homiliach do Pieśni nad pieśniami”, wydana w Krakowie (WAM) w 2006 r. oraz książki, których był współredaktorem (np. *Kobieta w starożytności chrześcijańskiej*, „Studia Antiquitatis Christianae”, t. 14, Warszawa 1999; *Veni Sancte Spiritus*, Ełk 2013; *Chrześcijańskie świadectwo wczoraj i dziś*, Ełk 2013; *In rebus divinis atque humanis servire. Niektóre aspekty służby w rzeczywistości Boskiej i ludzkiej*, Ełk 2014, *Wsparcie rodziny wyzwaniem dla Kościoła i społeczeństwa*, Ełk 2016). Z kolei ks. Dariusz Zalewski zajmuje się tematyką Ojców Kościoła oraz chrześcijaństwem w starożytnej Afryce Północnej. Do tej pory opublikował on kilka-kilkanaście artykułów naukowych w pracach zbiorowych oraz w periodykach naukowych, głównie diecezji ełckiej.

Pozostali duchowni reprezentujący dziedzinę nauk teologicznych mogą się wykazać również znaczącym dorobkiem, choć może nie tak obszernym. Niektórzy z nich mają nawet na swym koncie publikacje książkowe. Wydawnictwa te stanowią na ogół części bądź całości ich doktoratów. W grupie tej znajdziemy m.in. bpa Edwarda Samsela²³, ks. Waldemara Brodziaka²⁴, ks. Stanisława Józwiaka²⁵, ks. Dariusza Brozio²⁶, ks. Jerzego Szorca²⁷, ks. Tomasza Orłowskiego²⁸ oraz ks. Wojciecha Kalinowskiego²⁹.

²² Zob. S. Strękowski, *Argumentacja apologetyczna koncepcji małżeństwa i rodziny chrześcijańskiej w pierwszych trzech wiekach*, Warszawa 2016, ss. 444.

²³ E. Samsel, *La chiesa come comunità dei santi secondo san Paolo*, Roma 1973. ss. 67; zob. też tenże, *Kościół jako wspólnota świętych według świętego Pawła*, tłum. z włos. A. Jaśko, K. Wołpiuk, „Episteme” 27(2003), s. 69-121.

²⁴ W. Brodziak, *Trynitarne wymiar życia duchowego człowieka w nauczaniu Jana Pawła II w latach 1978-1998*, Ełk 2004.

²⁵ S. Józwiak, *Formacja ku dojrzałości w wierze. Studium o formacji duchowej w Ruchu Rodzin Nazaretańskich*, Warszawa 2002.

²⁶ D. M. Brozio, *Model życia chrześcijańskiego w świetle nauczania księdza Kazimierza Aleksandra Hamerszmity*, „Episteme” 91(2009), ss. 436.

²⁷ J. Szorc, *Wolność i posłuszeństwo. Studium egzegetyczno-teologiczne* Rz 6, 16-18, „Episteme” 10(2000), ss. 262.

²⁸ T. Orłowski, *Morte cerebrale e morte della persona. Problemi antropologici ed etici*, Romae 2002. Temat ten był dalej rozwijany przez autora w następujących artykułach: *Współczesne kontrowersje na temat śmierci mózgowej*, „Studia Ełckie” 8(2006), s. 61-77; *Testament życia: promocja ludzkiej wolności?*, „Studia Ełckie” 12(2010), s. 73-88; *Szczepionki produkowane na liniach komórkowych pochodzenia płodowego: problemy etyczne*, „Studia Redemptorystowskie” 1(2011), nr 9, s. 75-90; *Granice uporczywej terapii*, „Studia Ełckie” 12(2010),

Prace literackie

Omówienia wymaga jeszcze piśmiennictwo ks. Jerzego Sikory, od 2014 r. doktora habilitowanego nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa. Podstawą do nadania mu tego stopnia stała się m.in. książka nt. kazań ks. Józefa Tischnera (*Twórczość kaznodziejska ks. Józefa Tischnera*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2012). Jak zaznacza sam autor w swojej pracy, jest to *studium literacko-homiletyczne*, a więc praca z pogranicza teologii i literaturoznawstwa. Oprócz tej książki ks. Sikora jest autorem jeszcze kilkunastu artykułów naukowych oraz kilku książek pod jego redakcją i książek monograficznych³⁰. Generalnie zainteresowania ks. Sikory skupiają się na współczesnym kaznodziejstwie i literaturze. Poza tym ks. Sikora jest autorem wielu tekstów informacyjnych, popularnonaukowych, esejów, itp., zawartych w takich czasopismach, jak „Martyria” oraz „Głos Katolicki”, jako że przez wiele lat biskupi (najpierw łomżyński, a po jego inkardynowaniu się do diecezji ełckiej w 1998 r. – ełcki) powierzali mu prowadzenie ww. czasopism diecezjalnych. W jego dorobku odnaleźć też można poezję. Jest autorem m.in. takich tomików wierszy, jak: *Ciemne drzewo* (Warszawa 1988), *Zrywanie dekoracji* (Lublin 1993), *Jestem złodziejem świata* (Lublin 1995) oraz *Demony mieszkają w nas* (Rajgród 2001).

Interesującą od strony literackiej i naukowo-poznawczej jest także twórczość ks. Jana Skorupskiego, wieloletniego misjonarza w ojczyźnie papieża Franciszka, a dziś proboszcza parafii pw. św. Jana Apostoła i Ewangelisty w Ełku. Jest on autorem kilku książek; są to: *Treści teologiczne w formularzach mszalnych o misjonarzach* (Warszawa 2000); *Dzieci nieoranej ziemi. Opowiadania misyjne* (Warszawa 2005); *Synowie drzew. Opowieść o Jaćwingach* (Kraków 2006); *Opowieść oślepiętego mnicha o świętym Brunonie* (Warszawa 2009) oraz *Złota legenda znad polskich jezior i lasów* (ostatnia, z początku 2014 r.). Dlaczego warto sięgnąć po te książki? Po pierwsze dlatego, że napisane zostały w oparciu o solidną wiedzę historyczną. Uważny czytelnik odnotuje, iż forma „baśniowo-legendarna” (jak zapowiada wydawnictwo) jest jedynie tłem dla solidnej bazy źródłowej. Weźmy na przykład *Opowieść oślepiętego mnicha*, nawiązująca w swej wymowie do życia i śmierci św. Brunona z Kwerfurtu. Autor zamieszcza tu szereg szczegółów znanych tylko w literaturze fachowej, jak np. to, iż św. Brunon był kuzynem cesarza Ottona III, że napisał trzy ważne dzieła (*Żywot Świętego Wojciecha*, *Żywot Pięciu Braci Męczenników*, *List do cesarza Henryka*), a być może także *Opis*

s. 59-72; *Uporczywa prokreacja*, „Studia Ełckie” 11(2009), s. 59-75; *Testament biologiczny: jaki samoderminizm mamy na myśli?*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2010, nr 2, s. 99-112; „Brain life” jako kryterium początku życia ludzkiego, „Studia Ełckie” 10(2008), s. 63-77.

²⁹ W. Kalinowski, *Seelsorger in Polen. Polnische Priester auf dem Prüfstein des II. Vatikanischen Konzils*, „Episteme” 52(2006), ss. 376.

³⁰ www.wnh.uksw.edu.pl/node/257 (dostęp: 27.07.2017).

męczeństwa Świętego Wojciecha, że cesarz Otto III budował uniwersalne cesarstwo chrześcijańskie w oparciu o cztery nacje: Italię, Galię, Germanię i Słowiańszczyznę, wreszcie że św. Brunon posłował do kraju Pieczyngów i to z wielkim powodzeniem. Przedstawienie takich szczegółów świadczy o dobrym warsztacie autora, poprzedzonym mozolną pracą nad zgłębianiem dziejów nie tylko św. Brunona, ale historii średniowiecza i historii Kościoła. Podobnie opracowane zostały opowieści o św. Wojciechu, ks. Ignacym Skorupko czy Gietrzwałdzie. Po drugie, książki eksponują szereg wydarzeń nieznanych czytelnikom, a nawet koneserom historii, teologii, biografii itd. Dotyczy to zwłaszcza książki pt. *Złota legenda znad polskich jezior i lasów*. Wreszcie autorowi udało się barwnie przedstawić problematykę, która mogłaby wydawać się trudna do przekazania dla współczesnego człowieka, żyjącego z dala od historii czy wartości duchowych. Dlatego książki ks. Jana Skorupskiego powinny znaleźć się nie tylko w szkołach, w rękach dzieci i ich rodziców, ale też na półkach bibliotek uniwersyteckich i w rękach specjalistów³¹.

Podsumowanie

W podsumowaniu należy stwierdzić, że w okresie 1992-2017 w całej diecezji elckiej pracą naukową zajmowało się kilkudziesięciu kapłanów posiadających co najmniej stopień doktora. Twórczość elckich kapłanów dotyczyła głównie zagadnień związanych z historią Kościoła, prawem kanonicznym, filozofią, teologią, katolicką nauką społeczną oraz patrologią. Znamienne jednak, że znacznymi osiągnięciami w tych dziedzinach mogli się poszczycić także księża pracujący na co dzień w duszpasterstwie, traktujący tę działalność jako realizację własnej pasji badawczej i zamiłowań.

Na twórczość literacką i naukową kapłanów elckich wpływ miała niewątpliwie polityka kadrowa kolejnych biskupów. W strukturach Kościoła katolickiego to oni odpowiadają za kadry naukowe na swoim terenie. Decydują bowiem o tym, który z kapłanów podejmie studia specjalistyczne, a który – zdaniem rządców – nie nadaje się do tego typu działalności (urzeczywistnia się to chociażby poprzez wydawanie odpowiednich dekretów, zorganizowanie warunków do studiowania czy wreszcie tworzenie miejsc pracy po ukończeniu przez księży studiów).

W praktyce Kościoła elckiego wysyłanych jest wielu kapłanów na studia specjalistyczne (praktycznie co roku biskupi elccy posyłają po kilku kapłanów do ośrodków uniwersyteckich tak w kraju, jak i za granicą). Szacuje się, iż z grupy tej tylko połowa kończy studia, uzyskując stopień doktora. Część z nich sama rezygnuje ze studiów, innych zaś odwołuje biskup. Prawie wszyscy kończący studia specjalistyczne i zdobywający tytuł doktora wracają następnie do diecezji, a biskup przydziela im zadania duszpasterskie, administra-

³¹ Zob. W. Guzewicz, Recenzja książki *Złota legenda znad polskich jezior i lasów*, „Studia Elckie” 16(2014), nr 3, s. 463-466.

cyjne, wychowawcze, organizacyjne itp. Tylko nieliczni obok wyznaczonych pól aktywności podejmują dalszą działalność naukową, literacką, publicystyczną czy wydawniczą.

Wydaje się też, iż dużą przeszkodą w dalszym uprawianiu nauki przez księży ełckich jest brak na terenie diecezji większych tradycji i ośrodków uniwersyteckich. Znajdują się tu obecnie szkoły wyższe, takie jak: Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku (Filia w Ełku), Wyższa Szkoła Gospodarcza w Bydgoszczy (wydział w Ełku) oraz Państwowa Szkoła Zawodowa w Suwałkach. W stolicy diecezji ełckiej jedyną uczelnią państwową jest Wydział Studiów Technicznych i Społecznych w Ełku Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Odległość zatem do większych ośrodków uniwersyteckich (Warszawa, Olsztyn czy Białystok), a także różne funkcje sprawowane w diecezji znacznie utrudniają księżom kontakt z nauką czy środowiskami twórczymi. W 2017 r. (stan na 25 III) tylko czterech kapłanów było zatrudnionych na uniwersytetach w Polsce (ks. prof. Wojciech Guzewicz – UWM, ks. dr hab. Stanisław Strękowski – UKSW, ks. dr hab. Jerzy Sikora – UKSW, ks. dr Roman Szewczyk – UWM) oraz jeden miał afiliację do szkoły wyższej w USA – ks. dr Paweł Tarasiewicz.

THE CONTRIBUTION OF THE EŁK DIOCESE CLERGY TO THE INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF POLAND AND THE REGION (PART 1: WRITING WORKS)

Summary

In summary, it should be stated that in the period 1992-2017, dozens of priests with at least a doctoral degree were engaged in scientific and writing work in the entire of Ełk clergy. The work of the Ełk priests concerned mainly issues related to the history of the Church, canon law, philosophy, theology, Catholic social science and patrology. However, it is significant that priests who work on a daily basis in pastoral work can also be proud of the significant achievements in these areas, treating this activity as the implementation of their own research passion and fondness.

Key words: Ełk clergy, writing works.

Bibliografia

Prace autorskie

- Anuszkiewicz E., *Brzostowski, Karol (1796-1854). Testament: wypis urzędowy*, Sztabin 1991.
 Anuszkiewicz E., *Na kapłańskiej drodze II: Ks. Kazimierz Hamerszmit numer obozowy w Dachau 22575. Wspomnienia*, Ełk 2002.
 Anuszkiewicz E., *Na kapłańskiej drodze: Ks. prałat Kazimierz Hamerszmit 1916-1996*, Ełk 2000.
 Anuszkiewicz E., *Parafia Jaminy w latach 1925-1992*, Łomża 1992.

- Anuszkiewicz E., *Żydzi nad Biebrzą od czasów najdawniejszych do 1941 r.*, Elk 1997.
- Białous T., *Bp Stanisław Łukomski (1874-1948). Pasterz niezłomny*, Rajgród 2010.
- Białous T., Rygałowska. *Przeszłość parafii i okolic*, Rajgród 2014.
- Białous T., Sobolewski J., *Ks. Józef Radwański. Trudności człowieka hartują*, Rajgród 2003.
- Brodziak W., *Trynitarny wymiar życia duchowego człowieka w nauczaniu Jana Pawła II w latach 1978-1998*, Elk 2004.
- Brozio D. M., *Model życia chrześcijańskiego w świetle nauczania księdza Kazimierza Aleksandra Hamersznita*, „Episteme” 91(2009).
- Guzewicz W., *„Ja pójde za nią”. Błogosławiona Marianna Biernacka (1888-1943)*, Elk 2010.
- Guzewicz W., *„Powiedz ludziom, niech więcej nie płaczą...”*. *Słownik biograficzny zmarłych księży diecezji elckiej (1992-2017)*, Elk 2017.
- Guzewicz W., *Diecezja elcka w zarysie (1992-2012)*, Elk 2008.
- Guzewicz W., *Duchowieństwo diecezji łomżyńskiej w II Rzeczypospolitej*, Lublin 2003.
- Guzewicz W., *Historia parafii i kościoła w Skarżynie*, Elk 2014.
- Guzewicz W., *Kościoły i parafie ziemi elckiej*, Elk 2008.
- Guzewicz W., *Leksykon prasy katolickiej diecezji elckiej*, Elk 2015.
- Guzewicz W., *Parafia Mikaszówka 1907-2007*, „Episteme” 61(2007).
- Guzewicz W., *Parafia Rożyńsk Wielki 1958/1982-2008*, Elk 2008.
- Guzewicz W., *Ruch katolicko-społeczny na terenie diecezji łomżyńskiej w okresie XX-lecia międzywojennego*, Elk 2006.
- Guzewicz W., *Sanktuaria diecezji elckiej*, Elk 2011.
- Guzewicz W., *Śladami św. Brunona z Kwerfurtu*, Elk 2008.
- Guzewicz W., *Wojenne losy duchowieństwa na Suwalszczyźnie w okresie okupacji hitlerowskiej (1939-1944)*, Elk 2008.
- Guzewicz W., *Zmiany administracyjne w diecezji elckiej w latach 1992-2017 w odniesieniu do stanowisk proboszczów*, „Studia Elckie” 19(2017), nr 2, s. 209-228.
- Guzewicz W., *Zmiany administracyjne w diecezji elckiej w latach 1992-2017. Stanowiska wikariuszy*, „Studia Elckie” 19(2017), nr 2, s. 229-245.
- Jaško A., *Gesù e la sua famiglia. Contributo allo studio del discepolato nel contesto della parentela con Gesù nel vangelo di Marco*, Romae 2002.
- Jóźwiak S., *Formacja ku dojrzałości w wierze. Studium o formacji duchowej w Ruchu Rodzin Nazaretańskich*, Warszawa 2002.
- Kalinowski W., *Seelsorger in Polen. Polnische Priester auf dem Prüfstein des II. Vatikanischen Konzils*, „Episteme” 52(2006).
- Lisowska B., Guzewicz W., *W tle cudownego medalika*, Warszawa-Elk 2010.
- Mazur Z., *Introdukcja biblijna*, Giżycko-Elk 2000.
- Mazur Z., *Kronika Sanktuarium św. Brunona w Giżycku*, Giżycko 1995.
- Mazur Z., *Ks. Walerian Serwatowski (1810-1891) – najwybitniejszy biblista polski XIX wieku – w setną rocznicę śmierci*, Pozezdrze 1992.
- Mazur Z., *Z dziejów katedry w Prabutach*, Pozezdrze-Giżycko 1993.
- Orłowski T., *„Brain life” jako kryterium początku życia ludzkiego*, „Studia Elckie” 10(2008), s. 63-77.
- Orłowski T., *Granice uporczywej terapii*, „Studia Elckie” 12(2010), s. 59-72.
- Orłowski T., *Morte cerebrale e morte della persona. Problemi antropologici ed etici*, Romae 2002.
- Orłowski T., *Szczepionki produkowane na liniach komórkowych pochodzenia płodowego: problemy etyczne*, „Studia Redemptorystowskie” 1(2011), nr 9, s. 75-90.
- Orłowski T., *Testament biologiczny: jaki samoderminizm mamy na myśli?*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2010, nr 2, s. 99-112.
- Orłowski T., *Testament życia: promocja ludzkiej wolności?*, „Studia Elckie” 12(2010), s. 73-88.
- Orłowski T., *Uporczywa prokreacja*, „Studia Elckie” 11(2009), s. 59-75.
- Orłowski T., *Współczesne kontrowersje na temat śmierci mózgowej*, „Studia Elckie” 8(2006), s. 61-77.

- Pieńkowski A., *Życie i działalność bpa Edwarda Eugeniusza Samsela (1940-2003)*, Elk 2014.
- Przekop E., *Pozycja prawna patriarchy wschodniego Kościoła Katolickiego*, Lublin 1976.
- Przekop E., *Rzym – Konstantynopol: na drogach podziału i pojednania*, Olsztyn 1987.
- Przekop E., *Rzym a katolickie patriarchaty Wschodu w pierwszym tysiącleciu Kościoła*, Lublin 1973.
- Przekop E., *Sakramenty święte w prawie katolickich kościołów wschodnich*, Lublin 1979.
- Przekop E., *Wschodnie patriarchaty starożytne*, Warszawa 1984.
- Samsel E., *Kościół jako wspólnota świętych według świętego Pawła*, tłum. A. Jaśko, K. Wołpiuk, „Episteme” 27(2003), s. 69-121.
- Samsel E., *La chiesa come comunità dei santi secondo san Paolo*, Roma 1973.
- Sawicki R., *Chrześcijański wolontariat na przykładzie Szkolnych Kół Caritas w Diecezji Elckiej. Studium socjologiczno-pastoralne*, Warszawa 2014.
- Sawicki R., *Ocalony-ocala. Kult św. Stanisława Papczyńskiego w Elku*, Warszawa 2017.
- Sawicki R., *Ostatni wigierski kamedula. Wokół osoby i twórczości Wiktora Winikajtisa. Szkic historyczno-etnograficzno-pastoralny*, Elk-Wigry 2015.
- Sikora J., *Ciemne drzewo*, Warszawa 1988.
- Sikora J., *Demony mieszkają w nas*, Rajgród 2001.
- Sikora J., *Jestem złodziejem świata*, Lublin 1995.
- Sikora J., *Twórczość kaznodziejska ks. Józefa Tischnera*, Warszawa 2012.
- Sikora J., *Zrywanie dekoracji*, Lublin 1993.
- Skorupski J., *Dzieci nieoranej ziemi. Opowiadania misyjne*, Warszawa 2005.
- Skorupski J., *Opowieść oślepiętego mnicha o świętym Brunonie*, Warszawa 2009.
- Skorupski J., *Synowie drzew. Opowieść o Jaćwingach*, Kraków 2006.
- Skorupski J., *Treści teologiczne w formularzach mszalnych o misjonarzach*, Warszawa 2000.
- Skorupski J., *Złota legenda znad polskich jezior i lasów*, Kielce 2014.
- Skowroński A., *Filozoficzne i światopoglądowe implikacje kryzysu ekologicznego*, „Studia Elckie” 9(2007), s. 53-66.
- Skowroński A., *Idea zrównoważonego rozwoju w polskiej polityce ekologicznej*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 1(2003), s. 653-681.
- Skowroński A., *Uwarunkowania, założenia i realizacja zrównoważonego rozwoju*, „Sozologia” 1(2003), s. 73-81.
- Skowroński A., *Wartości ekologiczne dla zrównoważonego rozwoju*, w: *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, red. A. Pawłowski, Lublin 2003, s. 27-40.
- Strękowski S., *Argumentacja apologetyczna koncepcji małżeństwa i rodziny chrześcijańskiej w pierwszych trzech wiekach*, Warszawa 2016.
- Strękowski S., *Sofiologia św. Grzegorza z Nyssy. Elementy teologii trynitarniej i antropologii w „Homiliach do Pieśni nad pieśniami”*, Kraków 2006.
- Szczęśny M., *Etyka społeczna w polskiej literaturze filozoficznej okresu międzywojennego*, Elk 1998.
- Szczęśny M., *Katolicka nauka społeczna*, Suwałki 1999.
- Szczęśny M., *Na wirażu przemian*, Warszawa 1996.
- Szczęśny M., *Personalistyczna filozofia społeczna Antoniego Szymańskiego*, Olsztyn 2005.
- Szewczyk R., *Symbole religijne w przestrzeni publicznej. Studium problemu obecności symboli religijnych w przestrzeni publicznej w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Olsztyn 2016.
- Szorc J., *Wolność i posłuszeństwo. Studium egzegetyczno-teologiczne Rz 6, 16-18*, „Episteme” 10(2000).
- Śmiarowski H., *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, Prawdżiska 2005.
- Tarasiewicz P., *Spór o naród*, Lublin 2003.

Opracowania

- „Przeszłość jest to dziś, tylko cokolwiek dalej”. 20. rocznica powstania diecezji elckiej, red. W. Guzewicz, Elk 2012.

- Guzewicz W., *O dysertacji doktorskiej ks. Tadeusza Białousa*, „Studia Ełckie” 11(2009), s. 454-458.
- Guzewicz W., Recenzja książki *Pustelnik w Kościele rzymskokatolickim*, „Studia Ełckie” 10(2008), s. 500-503.
- Guzewicz W., Recenzja książki *Spór o naród*, „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura” 8(2009), s. 316-320.
- Guzewicz W., Recenzja książki *Złota legenda znad polskich jezior i lasów*, „Studia Ełckie” 16(2014), nr 3, s. 463-466.
- Guzewicz W., Wykaz publikacji ks. prof. dra hab. Wojciecha Guzewicza za lata 1993-2012, „Studia Ełckie” 15(2013), nr 3, s. 419-444.
- Jodkowski M., *Dorobek historyograficzny polskich historyków Kościoła ostatniego pięćdziesięciolecia na Warmii, Maurach i Powiślu*, „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura” 15(2015), s. 127-182.
- Ks. Marian Szczęśny (1942-2006)*, red. W. Guzewicz, „Episteme” 72(2007).
- Nowi profesorowie*, <http://www.uwm.edu.pl/egu/news/7/czytaj/1174/nowi-profesorowie.html> (dostęp: 24.07.2017).
- Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w filozofii i teologii*, Warszawa 2001, red. J. Dołęga, J. Czartoszewski, A. Skowroński.
- Profesor i przyjaciel. Ks. Edmund Przekop (1937-1999)*, red. W. Guzewicz, „Episteme” 47(2005).
- Rozmaitości ekofilozofii*, „Episteme” 57(2006), red. A. Skowroński.
- Skawiński R., Recenzja książki *W tle Cudownego Medalika*, „Studia Ełckie” 13(2011), s. 662-665.
- Wyższe Seminarium Duchowne w Elku. Historia, wykładowcy i ich publikacje w latach 1992-2005*, zebrał i opr. W. Kalinowski, Ełk 2006.

Strony internetowe

- <http://stp.uksw.edu.pl/node/201> (dostęp: 12.08.2017).
- <http://wsd.elk.pl/moderatorzy/> (dostęp: 11.07.2017).
- <http://www.studiaełckie.pl/19-2017-nr-2> (dostęp: 11.07.2017).
- www.wnh.uksw.edu.pl/node/257 (dostęp: 27.07.2017).